

A BENSŐSÉGESSÉG TERE*

THOMKA BEÁTA

*Sag ihm die Dinge.
(Mondd a dolgokat el.)
Rilke*

A kilencedik elégia bonyolult belső formájának egyik zárját a *Ding* szó nyitja. A „kék meg a sárga encián” azonban, melyet a vándor a csúcsról a völgybe lehoz, nem *csak* dolog, s nem „valamely mondhatatlan”, hanem *maga* „a tiszta, kiküzdött szó”. A mi *dolgunk* e mély nyelv- és művészetfilozófiai vonatkozású költemény tanúsága szerint „kimondani”, „mondani úgy, ó, mint ahogy azt bensőleg a dolgok / még sose vélték”. Romano Guardini a mulandóság fúgájának nevezi az elégiát, mely szerint a „Tünékeny” dolgok s élők miatt vagyunk „itt” mi, „tünőbbek”. Kiegészítésül e szövegértelmezéshez Guardini Rilkének azt a levelét idézi, melyben a dolgok benső megértéséről és átalakításáról beszél. A tünékeny, ideiglenes földet szenvedéssel és szenvedéllyel kell agyunkba vésnünk, hogy ennek lénye „láthatatlanul” újra feltámadjon bennünk; „csak bennünk mehet végbe a láthatónak láthatatlanná tétele”, e meghitt és tartós folyamat. A hegyi vándor virágai mint tiszta szavak s a dolgokkal létesülő kapcsolat mint lényünkkel átítatódó viszony: a magunk felismerése abban, ami kívül van.

Kosztolányi Rilke-élményének tengelyében éppen ez a gondolat áll, noha az 1909-es esszé közvetlen ihletője a *Das Stundenbuch* (1905) Rilkéje. Az élmény erőteljességét, kisugárzását tanúsítja és Kosztolányi fogékonyságát példázza a mozzanat, hogy az esszét olyan gondolati tengely köré rendezi, amely a korai Rilke-költészet alapján éppen afelé tájékozódik, amit majd a *Duinói elégiák* (1923) kilencedik darabja fog művészi formában s ugyanakkor már-már az értekezés tiszta logikáját követve összegezni. A Rilkéről írott esszé több vonatkozásban is nyitányként, bevezetésként olvasható. Egy mély belső érintettség, érzelmi és szellemi tárttság rajza, melyből nemcsak a Rilke-költészetre s benne formát nyerő létszemléletre, művészi-esztétikai alapállásra, érzékenységre nyílik rálátás, hanem legalább ilyen mértékben az esszéíró s *A szegény kisgyermek panaszainak* (1910) megírására bensőleg készülődő Kosztolányi világára és költői attitűdjére is. Ennek a két alapiránynak az egyesítése és szervessé tétele azon a formán belül következik be, amely a szó legnemesebb értelmében vett esszé, de egyben a felé a tartomány felé tesz határozott lépést, amely a személyességet feltételező vallomás,

* Kosztolányi Dezső: Rilke, *Nyugat*, 1909.

vagy a személyességet az önmaga számára meghódító (modern) próza mond magáénak. Ez a két magatartás képének és találkozásának, érintkezésének s a további kibontakozás jelzésének, sugalmazásának tartalmait egy olyan minőséggel termékenyíti meg, amely az írást felszabadítja az értekező szándék kötelmei alól. Az élménynek, a megtapasztalásnak nem ellenpárja itt a képzelet, a léleknek, a lelki ráhangoltságnak az értelem, az értekeknek a szellem. A játékban együtt vesznek részt, nincs nélkülözhető fél: hisz akiről vagy akikről szó van, „gondolatokat érznek”, értelmi vívódásaikat érzelmivé finomítják, az érzelmi és érzelmi hatások pedig zenévé, fogalmi értékévé csendülnek”. A költészet nagy belső átfordulásai, megfoghatatlan átívelései a késztetések arra, hogy e csodákat a róluk szóló beszéd a néven nevezés feladatától bonyolultabbnak lássa, s hogy ne zárkózzék el annak a megrendültségnek az érzékeltetésétől sem, melyet benne a dolgok és szavak, intellektus és szenzibilitás, fogalmak és zene érintkezései, átlényegülései kiváltak. A Rilke-versekben létrejövő *bensőségesség tere* olyan érték, melyet az esszé magába fogad, saját terévé tesz, és az esszé bensőségességének terével bővíti. A szellemnek s a léleknek nemcsak állapota, hanem formája is van. A megérzés és megértés pillanatát követően e forma keresi kifejeződését.

Egy hátrahagyott Rilke-vers mottójában olvassuk: „Virágoznak a mandulafák; amit itt tehe/tünk, ennyi: felismerni magunkat hiánya/lanul a földi jelenségben.” A folyamatnak erről a szakaszáról Kosztolányi így ír: „Egy idegen ember szemében és lelkében néha horgonyt vehetünk. Vagy még inkább a tárgyokban. Ezek nyugvópontjai elsikló életünknek. (...) Sokszor beléjük temetkezünk és bennük várunk feltámadásra. A tárgy az a ,nem-én’ amellyel öntudatlanul is millió kapcsolatban vagyunk és nem tudunk elszakadni tőle. Melyik nem fontos? Mindegyikben ott a kezünk nyoma, mely barátunkká teszi, ott a tekintetünk félnék súrolása, az áhítózásunk könnyes vonala és láza, amellyel mindörökké kedvesünknek jegyeztük el őket, s most akarva, nem akarva, alázatos szolgálói vagyunk. A fa, a kő, a víz, a pohár, a szék, a toll, a ruha, minden tárgy, amivel egyszer vonatkozásban álltunk, vagy állni fogunk, vagy csak állhatunk, csendesen viseli magán életünket, roskadva hordja múltunkat, jelenünket vagy jövőnket, s ha bámuljuk őket, magunkat bámuljuk bennük. A tárgyak szimbólumok. És a mi értelmünk tulajdonképpen bennük van. Csak fel kell törni kérges héjukat és megtaláljuk bennük a fogalmakat, mint a dióban gazdag és zsíros belét.” Az úton, melyen „szomorúan küzdve” haladunk magunk felé, Rilke útítársai a Ház, Kapu, Híd, Korsó, Gyümölcsfa, Ablak, Torony, Oszlop, a Kosztolányié a kis mécs, a poros kép, a játék, a színes tinta, az órák, az üvegajtó, a rézkilincs, a napraforgó.

A kapcsolat, a vonatkozások rendszere sokkal bonyolultabb annál, mint hogy kimerülne a szenzuális nyitottságban: önmagunk felismerése a

földi jelenségben azonosulás és együttes szenvedés. „A kisgyerek le-
húnyja a fejét, / és fél az éj. És reszket a setét.” (Kosztolányi: *Mikor
az este...*) Remegése immár a természet viselkedése, kozmikus rettegés.
„Az egy tér minden létnek otthona: / benső világtér. Madár szárnyal
ott / rajtunk át. Mivé nőni akarok, / kinézek csak, s már bennem nő
a fa.” (Rilke: *Kapcsolat int*) Rilke az ideiglenesből szeretne tanulni
„érzeteket valamely / új hajlamhoz, a Térben”. Az alapszituáció Ham-
vasnak a *Poeta Sacerben* megfogalmazott gondolatát idézi: a költőnek
egyetlen feladat jutott osztályrészü, az összes elhagyott és feladott em-
beri méltóságok jelképének őrzése.

Ezen a ponton azonban az „érzések fizikája” szükségképpen meta-
fizikába billen át. Kosztolányi esszéjének egyik lényeglátó alapkérdése:
hogyan következik ez be? Hogyan válik az érzés-élet érzés-értékké, ho-
gyan váltanak át az értelmi tartalmak érzékelésbe, hogyan lesz belő-
lük érzelem, illetve hanggal, zenével, hangsúllyal, szóval, képpel, jelentés-
sel sugallt, benne foglalt minőség? Továbbá, miként lényegülnek át a
dolgok jelképpé, hogyan veszik magukra a dolgoknak a jelben s a kép-
ben egyesülő, az egyszerűen s a személyesen, az ideiglenesen s a tűné-
kenyen túlmutató, valahova a lényünkön, természetünkön, jelenünkön,
pillanatunkon s a természeti létezésen túlra utaló, sűrített jelentés-
tartalmait?

Rilke válasza *A kilencedik elégia* értelmében: Ittlétünk, a Hiersein
egyszerisége kötelez bennünket arra, hogy „túlterhelt pillantásunkba s a
néma szívünkbe” fogjuk be a létet, azt, „ami itt történt”. Ezért a név-
adás gyötrelme, ezért a *mondhatatlansággal* való szembenézés kínja: e
keserű kötelezettség mondatja Kosztolányival az elégiákat sok évvel
megalóvza, hogy „ott kezdődik a költészet, ahol a beszéd és a világos
kifejezés eszköze elhagy bennünket, s a dadogó szavak szinte kozmikus
jelenségekké válnak. Általuk pedig kitágul mindazon mulandónak s tű-
nőnek / eltűnőnek a határa, amellyel körül vagyunk véve, s amelynek
megnevezése kitölti ittlétünket. E tartam magunk állandó átadása a
dolgoknak s azok feltétlen elfogadása, bensővé tétele; megismerésük, el-
sajátításuk, Guardini szavával — szabadság. Ez emberi méltóságok ör-
zójének *mondania, vallania, hirdetnie, dicsérnie* kell a *mentendőt*, a
láthatót, mely bennünk formálódik át *látbatatlanná*.

Vegyük magunkra szavaink terhét, mondja Kosztolányi. E teherrel
valójában mindazt felvállaljuk, amit fejünkkel, szívünkkel megérintet-
tünk, s ami lényünket megérintette. Ám e ponton mintha kétfelé ágaz-
nának az utak. Egyfelől a rilkei *más Vonatkozás, az unter den Sternen*,
a csillagi kör, melyről az Angyalnak van tudása, kinek mi e világról
fogunk dicséretet mondani, Kosztolányi szavával az örökkévalóság, más-
felől kései naplójának mondata, a *halál ballgatása*, mely az esszé íróját
arra kötelezi, hogy minden betűje a halál mélységéből sarjadjon. Egy
nagy s ugyanakkor meghitt szellemi találkozás keresztútja lenne ez?

Szemlélet és meggyőződés, vagy ettől elvontabb régiók kérdése? A művészet ontológiai tartalmának kétféle értelmezése? Vagy az emberi életértékek helyének és jelentőségének megítélésében jelentkező eltérés? Bizonyosságok felismerése egyiknél, s egyetlen bizonyosság állítása a másikkal? A remény lehetőségének állítása, illetve tagadása?

A *Rilke*-esszét idézem: „Ez a lírikus az ajtója szemöldökfájára írta fel az emlékeztető ígét, hogy bármit is teszünk, a földön vagyunk csak, s bármivé leszünk, emberek maradunk. Szemben az örökkévalósággal él és ír. Talán ezért a folytonos csodálkozás, az ima, a bámulat, a bánat és az arcra borulás. Mindent babonásan tisztel, ami idegen tőle. Imádság tör ki belőle láttára a világnak. A legtisztább imádság, mely önmagáért való, s nem tudja, miért születik és hová botorkál, mikor elhagyja szánkat. Mihez is ragaszkodjunk? Másokban kell keresni önmagunkat.” Visszatértünk volna kiindulópontunkhoz, vagy talán oly messzire távolodtunk tőle, hogy kérdéssé vált a két magatartás találkozásának lehetősége? Talán nem tévedünk, ha az érintkezés helyét azon a szinten jelöljük meg, amely innen van az imént szembeállított pólusoktól. Ez az *innen* ugyanis tapasztalásnak és átélésnek olyan széles sávját öleli fel, melyről ugyan semmiképpen sem válik semlegessé, inkább eltolódik valami értelemmel és szemmel be nem fogható távolba a *Vonatkozások* kérdése. Az innen az Ittlétnek s a *mondás* szolgálatának a tere: mindkettejük számára az, akkor is, ha az egyik a Föld szent leleményének és meghittnek, a másik mélységnek és hallgatásnak látja is érvényességének megszűnését. Még ha az egyik azért igyekszik átlényegíteni a köröttünk levőt, hogy *mondhatóvá*, megörzötté, Hölderlin szavával *alapozássá* tegye azt, míg a másik az „el kell mennem innen” biztos tudatával írja meg énekét a semmiről: „Annál, mi van, a semmi ősebb.”

A két perspektíva közelítése és szétválaszthatatlan egyesülése mégis bekövetkezik. Abban, ahogyan Rilke felvállalja a *mentendőit*, abban, ahogyan Kosztolányi a „Mozzanat az élet, gyors és esetleges: pillanat és villanat” gondolatával az ajkán regisztrálja, felbontja, negyven vagy négyszáz vagy még több *pillanatképre* tördeli azt, megéli és megvívja harcát a *mondhatóért*. S abban, ahogyan lehozza számunkra, *ide* Rilke tiszta, kiküzdött szavait.